

**BANI BUNI ȘI DREPTI. NUME DE MONEDE CIRCULATORII
ÎN ÎNSEMNĂRI PE CĂRȚI DIN ȚINUTURILE ALBEI**

Prof. univ. dr. habil. Adrian CHIRCU
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

***Abstract:** In this study, the author aims to analyze the names of coins in circulation between the 17th and 19th centuries throughout Alba County. During the documentation of this study, the linguist used one catalogue of rare books, where the book collections of museums or city and departmental libraries are inventoried and described. In addition to the neutral cataloguing, librarians transcribed, in each case, the annotations made on the books over time by various priests or by readers who had access to these cultural objects. For linguists, these notes are essential, apart from the philological interest, because they contain information about books and their history. We can observe on those notes data regarding the procurement of books, for example, the amounts of money spent on their acquisition, which helps with the proposed investigation. This research can conduct new information about Romanian monetary terminology and more.*

***Keywords:** money, coins, vocabulary, borrowing, word formation, Middle Ages, modernity*

0. De mai bine de două veacuri, în ciuda unor momente mai puțin prielnice, interesul pentru studiul vechilor texte românești a rămas de actualitate, întrucât acestea sunt ofertante în perspectivă interpretativă, putând conține informații pertinente privitoare la constituirea națiunii noastre ori la devenirea limbii române. Astfel, istoricii și lingviștii pot repera anumite aspecte de un real folos pentru completarea complexului puzzle al civilizației românești.

0.1. Printre aceste scrieri, se numără și unele notații ori mementouri care retrasează cel mai adesea parcursul sau aventura unor cărți ori consemnează viețuirea trăitorilor întru Domnul pe acest pământ. Importanța unor astfel de microtexte nu a trecut neobservată de către cei care s-au interesat de anumite aspecte ale vechiului scris românesc privat.

0.2. În acest sens, Ilie Corfus susține că, în comparație cu alte scrieri românești vechi, de o mai mică sau o mai mare întindere, astfel de însemnări, „aduc, simplu și naiv, știri scurte, cu date și informații precise, dintre care unele pot fi verificate cu ajutorul materialului documentar cunoscut, altele însă nu [...]. Apoi, fiecare însemnare este rezultatul priceperii și [al] talentului, uneori de adevărat poet, ale celui care a însăilat-o, purtând peste ani și o părticică din gândul și simțirea lui. Și aceasta impresionează cel mai mult.”¹

0.3. La rândul său, Mihaela Gheorghiu ține să sublinieze că „există aspecte ale istoriei care, de multe ori și de mult timp, trec aproape neobservate, fie din lipsa lor de importanță în raport cu un imperativ major al scrierii istoriei, fie din cauza penuriei

¹ Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, Editura Junimea, 1975, p. vii.

izvoarelor sau din indisponibilitatea unor cercetători de a se apleca asupra lor. Acesta este și cazul însemnărilor pe cărți.”²

0.4. Mai aproape de zilele noastre, Cristina-Ioana Dima sublinează și ea importanța consemnărilor, remarcând totodată „frumusețea delicată și importanța documentară a notelor marginale”, însă semnalează și un neajuns, și anume că „una dintre marile probleme ale subiectului este risipirea lui în nenumărate mici articole, uneori greu de identificat, care conțin, fiecare, mostre mai mult sau mai puțin spectaculoase.”³

0.5. După cum bine se cunoaște, asemenea înscrisuri sunt de mare importanță pentru lingviști, căci conțin fapte de limbă mai puțin avute în vedere și care ilustrează anumite stadii de evoluție a limbii române și care vin să completeze informațiile anterioare avute la dispoziție. Toate acestea însă trebuie analizate cu multă prudență, căci „nu toți cei care făceau însemnări pe carte stăpâneau întru totul meșteșugul scrisului; de aceea e posibil ca anumite forme pe care le-am putea considera specifice limbii vorbite să nu fie decât rezultatul incapacității unora dintre ei de a reda corect grafic un enunț.”⁴

1. În aceeași linie investigativă, de evidențiere și de valorizare a vechiului scris românesc, ne încadrăm și noi, în acest studiu, propunându-ne să relevăm unele particularități de ordin lingvistic. Mai exact este vorba despre studierea în perspectivă etimologică și lexico-semantică a unor denumiri de monede, la care se adaugă și îmbogățirea informațiilor de până acum cu noi date privitoare atât la circulația acestora în epocile medievală și (pre)modernă, care, în Țările Române, mai mult decât în alte părți ale Europei, ilustrează influențele multiple la care a fost supusă limba română de-a lungul veacurilor.

1.1. Chiar dacă, din punct de vedere tematic, cercetarea nu este neapărat inedită, ne propunem totuși să continuăm demersuri anterioare, atât ale altor autori⁵, cât și ale noastre (Chircu 2022)⁶, de relevare a tezaurului lexical monetar, care este unul însemnat și dintre cele mai diversificate.

1.2. În urmă cu aproape șaptezeci de ani, Octavian Iliescu propunea într-un articol realizarea unui corpus al monedelor românești, susținând că acesta este esențial pentru studiile istorice și societale: „studiind anumite perioade din istoria țării noastre, e tot atât de important să ne dăm seama de volumul emisiunilor monetare ale unor

² Mihaela Gheorghiu, *Din istoria timpului liber: însemnări pe cărți din secolul XVIII*, în *Xenopoliana*, tomul X, nr. 1-4, 2002, p. 41-54.

³ Ioana-Cristina Dima, *Cărți tipărite între anii 1561 și 1700*, ediție, studiu introductiv, indici și glosar, în Alexandru Mareș (coord.), *Vechi însemnări românești*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2021, p. 7.

⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁵ Octavian Iliescu, *Cu privire la problema realizării unui „corpus” al monedelor feudale românești*, în *Studii și materiale de istorie medie*, anul I, 1956, p. 285-323; Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede în limba română*, ediția a treia, revăzută și adăugită, București, Editura Universității din București, 2022.

⁶ Adrian Chircu, *Nume de monede umblătoare în însemnări de pe vechi cărți din ținuturile Hunedoarei*, în Ana-Voica Bojar, Ion Victor Velculescu, Hans-Peter Bojar (eds), *Cătălina Velculescu. O viață dedicată cercetării manuscriselor*, Cluj-Napoca, Editurile Școala Ardeleană & Eikon, Cluj-Napoca-București, 2022, p. 77-91.

provincii și de înșiruirea lor cronologică, pentru a cunoaște rolul acestor emisiuni, în circuitul economic al timpului.”⁷

1.3. În investigația de față, ne vom raporta, în principal, la cea dintâi monografie a numelor de monede, și anume *Din istoricul numelor de monede în limba română*, scrisă de către Coman Lupu și publicată în trei ediții succesive, 2006, 2013, 2022. În ceea ce ne privește, ne vom raporta ultima dintre acestea, respectiv la ediția a treia, revăzută și adăugită.⁸

1.4. Într-o recenzie a primei ediții a cărții lui Coman Lupu (2006), lingvista bucureșteană Florica Dimitrescu semnala un neajuns al cercetărilor lexicale, și anume că „a rămas în limba română un sector încă necercetat sistematic, acela al terminologiei din domeniul monedelor”⁹, lingviștii fiind mai degrabă interesați de anumite nume de monede, fără a avea în vedere și perspectiva de ansamblu asupra acestora.

1.5. În partea introductivă a studiului său asupra numelor de monede, Coman Lupu ține să precizeze că terminologia avută în vedere conține un număr semnificativ de termeni monetari, însă „nu corespunde numărului real de monede care au circulat în provinciile nord-dunărene. Aceasta se datorește faptului că, pe de o parte, se putea ca piese de diferite origini să fie denumite la fel, iar, pe de altă parte, ca multe nume să nu se păstreze înregistrate în texte și în documente din epocă.”¹⁰

Același lingvist remarcă faptul că „circulația unui număr mare de monede în țările române se explică atât prin condițiile istorice în care fiecare provincie a cunoscut diferite dominații politice, ce impuneau în circuitul economico-financiar monedele lor, cât și prin poziția geografică a principatelor, situate la confluența căilor comerciale dintre Levant și Occidentul european.”¹¹

2. Plecând de la exemplara contribuție la cunoașterea numelor de monede (vechi și noi) a lui Coman Lupu¹² și lărgind aria noastră investigativă¹³, ne propunem să discutăm pe marginea termenilor monetari ce au circulat în ținuturile Albei, loc de cultură și de trecere înspre și dinspre regiunile românității de-a lungul veacurilor.

În majoritatea cazurilor, vom prioritiza studiul lexico-semantic și cel etimologic, însă nu sunt excluse și alte interpretări complementare, necesare unei bune înțelegeri a subiectului investigat.

2.1. Corpusul supus analizei l-a constituit o lucrare ce a avut drept obiect de studiu *Cartea românească veche în colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia* (siglat CRVMU-AB)¹⁴, al cărei autor, istoricul Florin Bogdan, a strâns laolaltă toate informațiile bibliografice, filologice și bibliologice despre cărțile românești aflate în custodia Muzeului Național al Unirii, în urma unor donații sau achiziții. Această lucrare

⁷ Octavian Iliescu, *Art. cit.*, p. 286.

⁸ Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede în limba română*, ediția a treia, revăzută și adăugită, București, Editura Universității din București, 2022.

⁹ Florica Dimitrescu, *Un câmp semantic «defrișat»: numele de monede*, în *Studii și cercetări lingvistice*, anul LVIII, nr. 1, 2007, p. 75-84.

¹⁰ Coman Lupu, *Lucr. cit.*, p. 17.

¹¹ *Ibidem*, p. 17.

¹² Coman Lupu, *Op. cit.*

¹³ Adrian Chircu, *Art. cit.*, p. 77-91.

¹⁴ Florin Bogdan, *Cartea românească veche în colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia*, Cluj-Napoca-Alba Iulia, Editurile Mega & Editura Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, 2021 (CRVMU-AB).

vine în completarea alteia, cu care are numeroase elemente structurale comune, însă și unele însemnări reluate, și anume *Cartea românească veche în județul Alba (secolele XVI-XVII)*. *Catalog*, publicată de către Eva Mârza și Doina Dreghiciu, în 1989.¹⁵

2.2. Este vorba despre un număr de 218 titluri/ediții de carte care ni s-au transmis într-un număr de 377 exemplare, care au ieșit de sub teasurile tiparnițelor între anii 1580-1830. Au fost integrate în catalogul menționat „doar exemplarele identificate cu acuratețe, anumite fragmente neidentificate pentru moment nefiind incluse”, cum nu au fost reținute în inventar nici „tipăriturile așa-zise transilvanice.”¹⁶ Menționăm că anul 1830 este doar un reper privitor la tipărirea cărților, nu și la limita temporală a însemnărilor, care au fost făcute pe cărți și în secolul al XX-lea.

2.3. Dată fiind diversitatea tematică a microtextelor (aspecte de ordin socio-cultural, informații care privesc istoria învățământului bălgrădean, date despre vânzarea ori cumpărarea unor cărți, despre relegarea cărților, despre evenimente istorice, despre boli și epidemii, despre familie, despre cataclisme ori despre agricultură), am considerat oportună valorificarea într-un studiu autonom a numelor de monede din rândurile acestora, chiar dacă, uneori, alte informații complementare apar implicite.

2.4. Pentru facilitarea analizei, într-o primă etapă, am parcurs întreaga lucrare, excerptând toate enunțurile ce conțin nume de monede (peste 70). Numărul acestora a fost unul relevant pentru studiul nostru, ceea ce ne-a determinat să ne limităm corpusul la lucrarea menționată și să nu mai consultăm și alte lucrări de aceeași factură. Ulterior, am selectat exemplul/exemplele elocvent(e) pentru fiecare monedă.

2.5. În perspectivă analitică, am considerat că faptele de limbă sunt mai ușor de urmărit, dacă le ordonăm alfabetic, întrucât criteriul cronologic e mai greu de aplicat. Această opțiune a noastră se datorează unui impediment întâlnit în momentul parcurgerii microtextelor, și anume omiterii precizării datei în unele situații, ceea ce și explică modalitatea de consemnare a anului ce însoțește exemplul ales de către noi. Așadar, pe de o parte, am păstrat anul notat de cel care a făcut însemnarea, alteori am stabilit ca an de referință cel al tipării cărții, precedat de abrevierea d. (după anul X).

2.6. Analiza noastră lexico-semantică completează întrucâtva cu noi date studiul monografic al numelor de monede¹⁷, în paginile căruia au fost valorificate surse documentare diferite, provenind cu precădere din Muntenia, Oltenia și Moldova și mai puțin din Ardeal.

Această nouă radiografiere secvențială a numelor de monede face ca studiul nostru, alături de cel precedent¹⁸, să aducă în discuție noi informații necesare unei mai bune delimitări a inventarului monetar românesc.

Pe de o parte, avem în vedere lărgirea inventarului lexical monetar, iar, pe de altă parte, urmărim obținerea de noi informații cu privire la circulația monedelor în ținuturile Albei și a regiunilor învecinate, zone în care dintotdeauna cartea a fost prețuită.

2.6.1. Cel dintâi nume de monedă (în ordine alfabetică) reperat în corpusul investigativ este *ban*, care este și cel mai vechi, prima atestare a sa fiind 1413.¹⁹ În

¹⁵ Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *Cartea românească veche în județul Alba (secolele XVI-XVII)*. *Catalog*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe a Alba Iuliei, 1989.

¹⁶ CRVMU-AB, p. 6.

¹⁷ Coman Lupu, *Op. cit.*

¹⁸ Adrian Chircu, *Art. cit.*, p. 77-91.

¹⁹ Coman Lupu, *Lucr. cit.*, p. 23.

privința originii acestuia, s-a propus ca etimon sl. *ban*, al cărui sens primar era ‘governator de provincie’ (< srb. *ban*), ulterior, prin lărgire de semnificație a dobândit o nouă accepțiune (mai ales la plural): ‘monede ale banilor (= guvernatorilor) de Croația și de Slovenia, emise începând cu veacul al XIII-lea.’²⁰

2.6.1.1. De fapt, ‘circulația activă a monedei emise de banii din Croația și Slovenia timp de aproape un secol a putut face ca numele monedei lor să devină la români numirea generică pentru noțiunea «ban». Când domnul Țării Românești a început a bate monedă proprie, adică în anul 1365, și-a numit moneda *ban*, folosind un nume încetățenit în limba română cu aproape un secol mai înainte.’²¹

În Evul Mediu, dar și ulterior, a mai fost folosit ca termen generic și pentru alte monede (de exemplu, dinari ungurești și șilingi de aramă) în Moldova și Țara Românească, iar ‘cu sensul de «monedă», *ban* mai este semnalat încă din secolul al XVI-lea în texte din toate regiunile românești.’²² Toate dicționarele noastre rețin termenul, dată fiind importanța sa în societatea românească de-a lungul vremii.

2.6.1.2. Ocurențele termenului sunt puține la număr în catalogul precizat: *Această sfântă și dumnezeiască carte cu nume Evanghelie o am luat eu Bocean Ion cu 15 vonași și 15 bani și o pune în besearca de Călata...* (CRVMU-AB, p. 48/1747).

În corpusul nostru, *ban* apare atât ca termen generic: *și întâi au dat bani pe ea Boli Ștefan 6 mărieși și Dura Ioan 6 mărieși...* (CRVMU-AB, p. 59/1776), cât și ca subunitate monetară: *Această sfântă și dumnezeiască carte cu nume Evanghelie o am luat eu Bocean Ion cu 15 vonași și 15 bani și o pune în besearca de Călata...* (CRVMU-AB, p. 48/1747).

2.6.2. Al doilea termen monetar este *coroana* (‘monnaie austro-hongroise’, EWUR, s.v.), care, la noi, a circulat la cumpăna veacurilor al XIX-lea și al XX-lea, fiind întrebuințat ca monedă curentă, în zilele noastre, în țări din Europa de Est și de Nord. În perspectivă etimologică, avem a face cu un împrumut din latina savantă, respectiv lat. CORONA ‘coroană’, iar, înțelesul ‘monedă’ se datorează unui calc după magh. *korona* sau slav. (DELR, s.v.).

2.6.2.1. Coman Lupu susține că, ‘pentru *coroană* cu sensul de ‘nume de monedă’, filiera pare mai degrabă maghiară.’²³ În EWUR (s.v.), este menționat ca un împrumut sigur din ungurește (magh. *korona*). Numărul ocurențelor în corpus este unul redus (2) și de dată relativ recentă (*Ferdele dară în toamnă au fost cu grâu cu 3 coroane și 40 de fileri și cucuruz au fost cu 2 coroane și 60 fileri, cucuruz cu 2 și [...] fileri...* (CRVMU-AB, p. 36/1904).

2.6.2.2. Precum în alte însemnări²⁴, *creițarul* este atestat și, în general, apare ca o subdiviziune a zlotului sau a florinului (o centimă dintr-un florin), cu o valoare bănească relativ scăzută, fiind atestat în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. În DELR, *creițarul* este considerat un cuvânt împrumutat din germana austriacă și ‘intrat și prin mijlocire maghiară (...), pătruns pe cale orală’ (DELR, s.v.). În urma studiului atent al unor texte vechi, Coman Lupu constată că ‘acest termen a fost cunoscut în Maramureș,

²⁰ *Ibidem*, p. 24.

²¹ H. Mihăescu, *Originea cuvântului ban „monedă”*, în *Studii și cercetări lingvistice*, anul XVIII, nr. 3, 1967, p. 343-347.

²² Coman Lupu, *Lucr. cit.*, p. 24.

²³ *Ibidem*, p. 52.

²⁴ Adrian Chircu, *Art. cit.*, p. 77-91.

Banat, Muntenia septentrională, Moldova occidentală și în Transilvania.”²⁵ Acesta este înregistrat în numeroase culegeri de folclor, fiind azi considerat un regionalism.

2.6.2.3. Dintre exemplele reținute de noi, menționăm: *Această carte a costat 500 creițari* (CRVMU-AB, p. 72/d.1750; *Această Dogmatică este a mea Petru Floru recomandat pe Biertan și o am cumpă[rat] cu 1 zlot și 30 crei[ari]* (CRVMU-AB, p. 152/1824; *Acestu Strasniciu este a Bisericei neunite din Cibu ce s-au legat a doua oară cu 3 zloți și douăzeci de creițari în argint...* (CRVMU-AB, p. 100/1837).

2.6.3. Este atestat în corpus și *ducatul*, cu o circulație mai redusă spre deosebire de alte monede, dar cu atestări în textele vechi. Prin această termen, se desemna o ‘monedă italiană de aur sau argint care a circulat în Evul Mediu și în alte țări din Europa, iar, în secolele XIV-XVII, și în Țările Române’ (DLR, s.v.).

Coman Lupu oferă ca primă menționare anul 1421²⁶, însă are în vedere două soluții etimologice: pe de o parte, cea multiplă (it. *ducatō*, sl. *ducatŭ*), pentru Evul Mediu și epoca premodernă, și greacă pentru dubletul său etimologic *ducaton* din secolul al XIX-lea (< gr. *ducaton*). În DÎLRV (s.v.), se propune, de asemenea, dubla etimologie. Coman Lupu consideră că „*ducatul* este în vocabularul românesc, ca termen preluat direct din italiană, un element savant, și nu un împrumut necesar.”²⁷ În corpus, am identificat un singur exemplu: *Eu Ilie Marton schimbând această carte cu Petru Anghel din Ciugud i-am dat alt Catavasiariu nou și 6 ducați ada[o]s lângă ea* (CRVMU-AB, p. 105/d.1769).

2.6.4. *Filerul* a circulat cu întreruperi în ținuturile locuite de românii ardeleni. Prin acest termen, se desemna o subunitate a *coroanei*, respectiv ‘a suta parte din coroană’ (DLR, s.v.). Prime atestări avem deja la mijlocul veacului al XVI-lea (1551-1553), după cum reiese din lista întocmită de Coman Lupu în monografia sa.²⁸ Acest termen desemna, și în maghiară, tot o monedă (magh. *fillér*), fiind, la rândul său, un împrumut din latină (lat. *follarius* ‘monedă din Imperiul Roman de Est’; DLR, s.v.). Termenul este înregistrat și în lucrările lexicografice de limbă maghiară regională (EMSZT, s.v., EWUR, s.v.). În corpusul nostru, avem o singură însemnare de dată relativ recentă, cu trei ocurențe: *Grâurile au fos[t] jos și au ieșit foarte puțin chiar dacă au dat bine. Ferdele dară în toamnă au fost cu grâu cu 3 coroane și 40 de fileri și cucuruz au fost cu 2 coroane și 60 fileri, cucuruz cu 2 și [...] fileri...* (CRVMU-AB, p. 36/1904).

2.6.5. Cel mai frecvent apare în corpusul nostru *florintul* (mai rar *florintele*; DAR, s.v.), cu forma de plural *florinți*. Moneda a fost îndelung întrebuințată în principatele românești. În perspectivă etimologică, avem a face cu o formă contaminată (DLR, s.v.), rezultată din suprapunerea magh. *forint* (EMSZT, s.v., EWUR, s.v.), peste mai vechiul *florin* ‘monedă de aur sau de argint’, termen de origine latino-romană, a cărui primă atestare în română e înregistrată în 1431, DÎLRV, s.v.): *dat-am lui Pătrașcu Ionuț pe via de Măsăriști 20 florinți și pe via den tău 19 florinți...* (CRVMU-AB, p. 31/1719); *cumpărată de la popa Onă cu noo florinți pă sama băsericii să fie pomană...* (CRVMU-AB, p. 19/1772); *Această carte să știe că-i de la Popa Ifracu în prețu de bani 15 florinți...* (CRVMU-AB, p. 23/d. 1648); *Acest sfânt Apostol l-am cumpărat cu 12 florinți de la Anghel Petru din Ciugud...* (CRVMU-AB, p. 25/1787); *Să știe că această*

²⁵ Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede...*, p. 51.

²⁶ Coman Lupu, *Op. cit.*, p. 101.

²⁷ *Ibidem*, p. 101.

²⁸ *Idem, Ibidem*, p. 158, p. 163.

sfântă Evanghelie o au cumpărat Dumitru Bădilă au dat 10 florinți și Mateiu 15 florinți (CRVMU-AB, p. 74/1773).

2.6.5.1. În epocă, și mai ales în documentele maghiare, *florintul* este însoțit de adjective care trădează proveniența monedei: *magyar/magyari forint* ‘forint/florin unguresc’ sau *német forint* ‘forint/florin nemțesc’ (EMSZT, s.v.). În microtextele noastre, asemenea ocurențe sunt mai rare: *Acest Molitvenic iaste a poporului din Șasa Lupșii cumpărat cu bani a[i] tuturor poporeaniloru cu bani 14 florinți ungurești* (CRVMU-AB, p. 123/1802).

2.6.5.2. Forma mai veche *florin* este și ea atestată în microtextele reținute pentru analiză, însă am reperat o singură ocurență, și aceasta doar în secolul al XIX-lea, în ciuda vechimii sale: *April între 20/4 am primitu un florin de argint sâmbrie pentru sfărtariu trecut.* (CRVMU-AB, p. 147/1884).

2.6.6. În texte, este menționat și *fiorinul* ca modalitate de plată. Este vorba despre o monedă care a fost bătută „pentru prima dată la Florența, de unde-i vine și numele, apoi și în alte părți, al cărei curs a variat după timp, după țară, după cum era de aur, de argint s. de hârtie; (în timpurile mai noi) monedă austriacă s. ungurească de argint (mai nainte și de hârtie) divizată în 100 de cruceri și având valoare aproximativă de 2,10 L.” (DLR, s.v.).

La noi, se pare că *fiorinul* (it. *fiorino*) a circulat în secolul al XIX-lea, apărând „ca element savant în scrisorile și în însemnările românilor care au venit în contact cu civilizația italiană”²⁹, însă nu în mod absolut, căci e atestat într-unul dintre microtexte: *Aciestu Sfântu Triodu s-au pletitu peantru lecareu din nou de Dusia Petrutza Ileni cu 3 fl. va. tri fiorini in valuta aus.* (CRVMU-AB, p. 87/1867).

2.6.7. O altă monedă identificată în text este *gărașul*, care, în fapt, este *groșul*. *Gărașul* este un termen de origine maghiară (magh. *garas*). La bază, se găsește germ. *Groschen* (< lat. *grossus*), care a circulat în întreaga Europă, sub diferite denumiri (bulg. srb., maced. *groš*, ucr. *hroš*, rom. *groș*, pol. *grosz*, vfr. *gros*, it. *grosso* etc.). Este vorba despre monede groase de argint (*nummi grossi*) folosite inițial în Apus, în opoziție cu cele subțiri, și erau de uz curent în Evul Mediu. Așadar, în română, avem a face cu un dublet etimologic (*găraș* și *groș*). Acest nume de monedă este înregistrat atât în dicționarele maghiare (EWUR, s.v., EMSZT s.v.), cât și în cele românești (DLR, s.v. fără exemple și fără alte detalii, doar trimitere la *groșiță*, TDRG, s.v. *groș*).

În lucrarea lui Coman Lupu, nu este consemnat. Ocurențele nu sunt numeroase, însă sunt relevante: *Această sf[â]ntă carte iaste a mea a lui Ivaș Iuoan de la Dealul Jăoaajului cumpărată cu 2 [?] zloți și 5 [?] gărași [?] de la Costadin* (CRVMU-AB, p. 143/1826); *Această carte iaste a lui Păcurari Gheorghie [...] Pătrânjeni [...] o cumpărat-o cu tri zloți și doi gărași* (CRVMU-AB, p. 167/1830); *Această carte este alui Trif Ioan din Pătrânjeani cumpărată cu doi zloți și 5 gărași* (CRVMU-AB, p. 167/d. 1809).

2.6.8. Tot de origine maghiară este și *horgoș/hergoș* (< magh. *horgas/horgos*), care este o monedă ‘în valoare de 40 de dinari’, de 17 crăițari; monnaie (crochue) de 17 kreuzer’ (EWUR, s.v.). În EMSZT (s.v.), o primă atestare este consemnată în a doua parte a secolului al XVI-lea (1573).

²⁹ Coman Lupu, *Lucr. cit.*, p. 103.

2.6.8.1. Sensul primar al cuvântului a fost ‘strâmb, încovoiat, coroiat, curb’, deoarece moneda avea o formă atipică, mai precis era deformată. În studiul său, Coman Lupu afirmă că „*horgoș* este cel mai vechi termen (1550³⁰) monetar de origine maghiară.”³¹

2.6.8.2. De asemenea, N. Drăganu constată că „*Dicționarul Academiei Române* nu cunoaște numele de ban *horgoș* (*hêrgoș*) întrebuițat de Români din Ardeal în curs de aproape 150 de ani începând de pe timpul lui Leopold I”³² (Drăganu 1924: 97), însă moneda trebuie să fi circulat mai mult. Pe lângă menționarea termenului în însemnări românești din veacurile al XVII-lea (1678) și al XVIII-lea (1748, 1761), Nicolae Drăganu reține, de altfel, și una maghiară în care apare consemnat termenul *horgoș*: *Teleki Iános ött horgason vette*. ‘a cumpărat-o Teleki Iános cu 5 horgoși’.³³

2.6.8.3. Numărul de ocurențe nu este unul important, însă dovedește că moneda a circulat îndeajuns în ținuturile bălgrădene: *Și lui Pătraș Petru pe altu pământu pe gruișoare 4 horgoși* (CRVMU-AB, p. 35/1719); *Anul 1767 dechemvrie în 4 zile l-am cumpărat cu 7 horgoși de la o cătană denaintă lui Straja Meșter* (CRVMU-AB, p. 44/1767); *Și lui Pătrașcu Ionuțu pe curbătură de vale de dios 6 horgoși...* (CRVMU-AB, p. 34-35/1719); *Această carte iaste a lui Vasilie [...] de la Sălcioa de Jos [...] cumpărată de la Vasilie Belea de la Sălcioa de Sus o am cumpărat cu [70 ?] horgoși* (CRVMU-AB, p. 129/d.1792).

2.6.9. Mai puțin prezent este termenul *husoș/husaș/husăș* (< magh. *huszas*, de la *húsz* ‘douăzeci’), menționat și în principalele dicționare ce înregistrează elementele lexicale maghiare prezente în aria transilvană (EMSZT, s.v. și în EWUR, s.v.). *Husașul* era o monedă „valant 100 paras en Moldavie et 20 kreutzer en Transylvanie” (EWUR, s.v.), ce a circulat începând cu veacul al XVIII-lea (prima atestare în română 1799). În dicționarele noastre, este, de asemenea, consemnat (DLR, s.v., TDRG, s.v., MDA, s.v.): *Această sfântă carte ce să numeaște Psaltire o au cumpărat cu [...] husoși [...] argint Oancea Ion* (CRVMU-AB, p. 157/d.1806).

2.6.10. Spre deosebire de alte monede, *leul*, ca unitate monetară în Evul Mediu românesc, nu este atât de des reperat în catalog. Termenul este considerat moștenit, însă ca nume de monedă începe să fie întrebuițat de-abia la începutul secolului al XVII-lea.³⁴ Prin *leu* (*leu vechi*), era denumită o „monedă de argint, egală cu 40 de parale, care a circulat în Țările Române până la reforma din 1867” (DLR, s.v.). Oferim spre

³⁰ Anul avansat de către Coman Lupu, *Op. cit.*, p. 48, respectiv 1550, pare a fi de fapt anul de apariție al unei tipărituri pe care a fost făcută însemnarea, iar nu cel al primei sale a atestări. Nicolae Drăganu afirmă, în acest sens, următorul lucru: „în o notă de pe o Evanghelie slavonă, cam de pe la 1550, din biblioteca liceului grănițeresc din Năsăud, protopopul Procop Tearci din Rus «poroncește» la 23 Martie 1748: «Alta, iată că vi să poruncește Molitfi Tale, precum am văzut și porunca preacinstiului vicarășu, numai decât să strângi de la feți câte 6 horgoș, și de la diieci cătă 3 horgoș, și pe la Blagoveștenii să-î strângi toți bani[i], fără țiră de răștanție: de la popa Uratul 15 horgoș și 4 oi; numai să le pornească de l[a] Prund, ei chizeși; pentru 5 horgoș, Fătul; așijderea și alte răștanții să le scoți. Și pe Marți în 29 să le aduci la Bistriță” (Drăganu 1924: 97).

³¹ Pentru mai multe detalii privitoare la primele atestări ale cuvântului în limba română, a se vedea Drăganu (1924: 97-98). Acesta menționează faptul că și sașii din Ardeal l-au preluat de la maghiari (germ. sas. *horgosch*).

³² N. Drăganu, *Horgoș* (*hergoș*), în *Buletinul Societății Numismatice Române*, anul XVIII (1923), nr. 48, 1924, p. 97-98.

³³ *Ibidem*, p. 98.

³⁴ Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede...*, p. 161, p. 164.

exemplificare următoarea atestare: *Scris-am eu popa Iosif din Râmnic pentru [ca] să se știe că am dat pe această carte lei 14, în luna lui august 15 zile...* (CRVMU-AB, p. 42/1715).

2.6.11. O altă monedă de proveniență maghiară, însă cu o circulație ridicată, este *mariașul* (magh. *máriás*), care, în însemnări, apare mai ales cu forma *mărieș*, adaptată la firea limbii române (mai rar *măriaș* apropiată de etimon). Moneda a circulat mai ales în Țara Ardealului, prima atestare datând din 1683. Aceasta avea, „pe una dintre fețe, chipul Sfintei Fecioare”³⁵, valorând 17 crăițari (EWUR, s.v.). Termenul monetar este menționat în EMSZT (s.v.) și în EWUR (s.v.), însă datările din documentele maghiare transilvănene sunt mai târzii (1710, 1715) decât cea din română.

2.6.12. Prin *mariaș/mărieș*, se desemna o ‘monedă de argint, având valoare de șaptesprezece, mai târziu douăzeci de creițari, pe care este imprimat chipul Sfintei Maria’ (EMSZT, s.v.).

În corpusul nostru, termenul cunoaște numeroase ocurențe, ceea ce dovedește că avea o putere circulatorie însemnată: *și întâi au dat bani pe ea Boli Ștefan 6 mărieși și Dura Ioan 6 mărieși și Alecu Lupul 3 mărieși și Ilie Onu 6 mărieși, Badiu Dumitru 6 mărieși și Alecu Lupul 3 mărieși* (CRVMU-AB, p. 59/1776); *Să să știe că această carte iaste a lui Popa Gheorghe [?] din Meteș și o am cum[părat] cu 5 flo[ri]nți von[ăși] și oun măriaș* (CRVMU-AB, p. 73/1762); *iar din întra cește a datu Mihăilă Popa mărieșu a datu pintru pomenire și Pătru Gherman altu mărieș și Gheorghie Gilă alt mărieșu și One Gherghină alt mărieșu adică 4 mărieși...* (CRVMU-AB, p. 84/d.1760); *Cumpărată cu 10 măriași* (CRVMU-AB, p. 88/d.1762); *Această carte anume Triodu au luat satul au dată Ursală [...] Ion din Munteni și cu Ioanăș din Munteni, Torzu Văsălie 3 măriași și un petac Rus [...] 3 măriași* (CRVMU-AB, p. 114/d.1777).

2.6.13. Termenul *numărătură* a fost reținut în DLR (s.v.), însă, în monografia elaborată de către Coman Lupu (2022), acesta nu figurează. Cert este faptul că termenul s-a format în limba română prin mijloace interne derivate (*numărătură* < *număra* + - (ă)*tură*) și desemna o monedă ce avea valoarea de un florint și 17 groșițe (DLR, s.v.). Atestările din DLR (s.v.) datează de la mijlocul secolului al XVIII-lea, perioadă similară cu cea a unicei însemnări din corpus: *această șffâ]ntă carte anume mărgărit[ar] s-au cumpărat prin osteneala d[u]m[ne]alui Cozmei Athan[asie] din munte Buciumi dându bani gata 10 numărături să-i fie de pomenire* (CRVMU-AB, p. 64/d.1746).

2.6.14. Contribuția influenței limbilor slave „la îmbogățirea terminologiei monetare în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea este considerabilă”³⁶, iar aceasta se justifică, în esență, prin vecinătatea cu Rusia și Polonia și implicațiile sociale, istorice și economice ce decurg din această apropiere.

2.6.15. Un prim nume de monedă este *petacul*, care are o formă mai apropiată de etimon (< sl. *petak*), în comparație cu *pitacul* (DAR, s.v.)³⁷, prima atestare fiind din 1700³⁸. Cuvântul este atestat și în limba maghiară (magh. *peták*) în documente ungurești transilvănene (EMSZT, s.v.), sugerând că nici această proveniență n-ar trebui ignorată, mai ales în Ardeal. În corpusul nostru, am identificat o singură ocurență: *Această carte anume Triodu au luat satul au dată Ursală [...] Ion din Munteni și cu Ioanăș din*

³⁵ *Ibidem*, p. 49.

³⁶ Coman Lupu, *Lucr. cit.*, p. 27.

³⁷ *Ibidem*, p. 39.

³⁸ *Ibidem*, p. 39.

Munteni, Torzu Văsălie 3 măriași și **un petac Rus** [...] 3 măriași (CRVMU-AB, p. 114/d.1777).

2.6.16. Un ban cu o prezență îndelungată în Moldova și Ardeal (mai cu seamă) este *șuștacul* (< pol. *szóstak*; cf. magh. *susták*). Este vorba despre o ‘monedă poloneză (de argint), care a circulat și în țara noastră’ (DLR, s.v.). În afara DLR (s.v.), termenul este înregistrat și în alte lucrări lexicografice românești (TDRG, s.v., MDA, s.v.). Nu este exclus, mai ales în Transilvania, să avem a face cu un împrumut din limba maghiară (TDRG, s.v.), după cum lasă să se întrevadă și EWUR (s.v.).

Coman Lupu susține că cea mai veche atestare datează din 1675³⁹ (în *Letopisețul lui Costin*). În catalogul nostru, avem următoarele ocurențe: *Și lui Pătrașcu Ionu iară rătu den pădure cinci florinți și lui Mecheș Simionu pe rătu den vii de la tău 5 florinți și 4 șustaci și lui Mecheș Mihăilă pe un pământu pe gruișor trei florinți.* (CRVMU-AB, p. 35/1719); *Abrudan Indrei au dat 4 șustaci...* (CRVMU-AB, p. 59/1776).

2.6.17. *Talerul* pare să fi circulat și el în ținuturile Albei, dat fiind că este menționat în notele făcute pe cărți. Termenul este de origine germană (*Thaler*; cf. magh. *tallér*, EMSZT, s.v.), fiind consemnat în aproape toate dicționarele limbii române (DLR, s.v., MDA, s.v., TDRG, s.v. etc.) și atestat în documente provenind din toate provinciile românești. Este vorba despre o ‘monedă (austriacă) de argint care a circulat în trecut și în țările române’ (DLR, s.v.).

Cea dintâi emisiune a monedei datează din jurul anului 1520, fiind bătută în localitatea *Joachimsthaler*, de unde, ulterior, prin trunchiere, numele *thaler*. La noi, o primă atestare se găsește în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu*, datat între 1551-1553.⁴⁰ Exemplele repertoriate de noi sunt relevante pentru circulația termenului: *Această carte easte a log[ofătului] Manoilă cumpărată pe bani gata tal[eri] 68...* (CRVMU-AB, p. 17/1714); *Am dat pe această carte tal[eri] 68.* Manoil Chiric (CRVMU-AB, p. 17/d. 1643).

2.6.18. Frecvent folosit de-a lungul timpului a fost și *vonașul* (magh. *vonás* ‘forint’), care apărea mai ales în sintagma *florinți (florini) vonași* și ‘care valora 170 pfenigi; monedă cu această valoare’ (DLR, s.v.). Coman Lupu nu înregistrează acest nume de monedă în monografia sa.

2.6.18.1. În corpusul nostru, numărul ocurențelor este redus, însă se confirmă circulația acestei monede în zonă (*Această sfântă și dumnezeiască carte cu nume Evanghelie o am luat eu Bocean Ion cu 15 vonași și 15 bani și o pune în beseareca de Călata...* (CRVMU-AB, p. 48/1747); *Adecă cu 29 douăzeciși nouă vonași bani de arjint.* (CRVMU-AB, p. 136/1822).

2.6.18.2. În schimb, este mai frecventă sintagma *florinți (florini) vonași* (în EMSZT, s.v., avem *vonás forint*, cu atestare din 1763, *tizen öt vonás foréntban*; EWUR, s.v. *vonás-forint*; lat. mediev. *florinus vonasiensis*): *Această carte s-au dat la Ceachea lui Iosif diacul Nicolică și s-au dat în tri florinți vonași să fie pomeana în 10 zile...* (CRVMU-AB, p. 26/1783); *Această carte Octoih au cumpărat-o popa Petru din Nădăștie și cu Băce Crăciun din Glod cu bani buni, muncă dă dre[a]ptă a lor, florinți vonași șasă...* (CRVMU-AB, p. 46/1784); *iar prin mila lui Dumnezeu s-au făcutu acestu omu anume One Codău din Ohabă de au datu bani gata 17 florinți vonași...* (CRVMU-

³⁹ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁰ Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede...*, p. 155.

AB, p. 84/d.1760); ...și să nu aibă hodină nici ziua, nici noaptea până n-o aduce iară la Popa Dumitru. **Florinți 4 vonași** (CRVMU-AB, p. 77/d.1753). Uneori, sintagma *florinți vonași* (austriceci) apare sub formă abreviată (*f.v.a.*): *Atsastă Propovedanie s-au cumpăratu cu 3 f.v.a. prin părintele Ionu* (CRVMU-AB, p. 123/d.1784); *Acest Treodu s-au legatu a doa ora în Zlatna în 15 martie 1878 pentru carele s-au plătitu din bani [...]* **2. f.v.a.** (CRVMU-AB, p. 115/1878).

2.6.19. *Zlotul* (< sl. *zlot*, pol. *złoty*) trebuie să fi ajuns și în ținuturile Albei atât în Evul Mediu, cât și în epoca premodernă (în special în secolul al XIX-lea), după cum lasă să se întrevadă notațiile manuscrise înregistrate în catalog.

2.6.19.1. Prin termenul *zlot*, se denumea o „monedă poloneză (de aur sau de argint), care a circulat, mai ales, în centrul și Estul Europei și în țările române; spec. Unitate monetară de bază a Poloniei” (DLR, s.v.), mărturie, în acest sens, stând și sintagmele *zlot unguresc*, *zlot turcesc*, *zlot nemțesc*, *zlot leșesc* etc.). În DAR (s.v.), *zlotul* e definit ca ‘nume dat odinioară în Transilvania unor monede austriece; monedă de argint de două coroane’. *Zloți* au fost ulterior confecționați și din aramă.

Prima atestare consemnată de către Coman Lupu datează din anul 1571.⁴¹ Moneda a circulat mai cu seamă în Moldova, însă și în Ardeal a fost folosită destul de mult.

2.6.19.2. Numărul de ocurențe este însemnat în corpus (majoritatea din veacul al XIX-lea): *Să să știe că am cumpărat această carte Pravila de la G[heorghe] [...] zloți șase...* (CRVMU-AB, p. 16/d.1640); *și lui Buta Avram pe altu pământu în Măsăriști 3 zloți* (CRVMU-AB, p. 34/1719); *Să să știe că aces[t] Moli[t]veni[c] s-au cumpăra[t] de la Avraam Radu ostaș împărătesc de sup[t] regimentul 4 prin Ales. Portoș [...] capitan ermein cu preț 2 zloți* (CRVMU-AB, p. 79/1786); *Acest Molitfealnic iaste a besericii și s-au legat cu banii lui Șandra Alisandru și au dat pentru că l-au legat 4 zloți și o jumătate* (CRVMU-AB, p. 120/1843); *i-am dat și un zlot pe anul 1822 martie 25* (CRVMU-AB, p. 130/1822).

2.7. Privitor la sintagmele în care apar numele de monede în cadrul enunțurilor, în afara celor firești ce conțin cuantificatori cantitativi (numerale adjectivale), am reperat și grupări sintactice alcătuite din genericul *bani* și modificatorul invariabil *gata*, sensul global al acestora din urmă fiind ‘bani lichizi, peșin, cash, bani gheață’.

Asemenea detalii complementare date de cel care a făcut însemnarea dovedesc că plata se făcea pe loc, fără arvună ori zălog: *această sf[ă]ntă carte anume mărgărit[ar] s-au cumpărat prin osteneala d[u]m[ne]alui Cozmei Athan[asie] din munte Buciumi dându bani gata 10 numărături să-i fie de pomenire* (CRVMU-AB, p. 64/d.1746); *iar prin mila lui Dumnezeu s-au făcutu acestu omu anume One Codău din Ohabă de au datu bani gata 17 florinți vonași*, (CRVMU-AB, p. 84/d.1760); *Această carte easte a log[oșătului] Manoilă cumpărată pe bani gata tal[eri] 68...* (CRVMU-AB, p. 17/1714).

2.8. În afara acestei sintagme, am reperat altele asemănătoare din punct de vedere structural, respectiv *bani drepți*, *bani buni* ‘adevărați’, precizări care dovedesc că „nu au lipsit nici activitățile ilegale de fraudare și falsificare monetară” (Pop et alii 2008: 94): *Să știe că această sf[ântă] carte am cumpărat eu, Pop Stan din Bișeni, bani buni dat pe ea di la Crăstea din Lacrăm.* (CRVMU-AB, p. 30/d.1689); *Această carte Octoih au cumpărat-o popa Petru din Nădăștie și cu Băce Crăciun din Glod cu bani buni...*

⁴¹ Coman Lupu, *Op. cit.*, p. 30, p. 157, p. 166.

(CRVMU-AB, p. 46/1784); *Să [să] știe că această carte ce [să] chea[mă] Apo[s]tol I-au cu[m]păra[t] Băcăi[n]țan Vasilie di[n] Rapo[]t cu bani dre[p]ți...* (CRVMU-AB, p. 61/1747); *Cartea aceasta ce o numim Strastnic este alu popa Aron din Cib cumpărată cu bani buni 7 florinți drepți* (CRVMU-AB, p. 68/d.1746).

2.9. Se poate observa, în unele cazuri, că cei care au făcut notațiile au considerat că este important să precizeze și materialul din care erau bătute monedele, căci valoarea banilor depindea și de metalul din care erau făcuți: *Acestu Strastnicu este a Bisericeii neunite din Cibu ce s-au legat a doua oară cu 3 zloți și douăzeci de creștari în argint...* (CRVMU-AB, p. 100/1837); *April între 20/4 am primitu un florin de argint sâmbrie pentru sfântariu trecut.* (CRVMU-AB, p. 147/1884); *Adecă cu 29 douăzeciși nouă vonași bani de arjint.* (CRVMU-AB, p. 136/1822); *Această carte iaste alui Trif Ioan cumpărată de la Perța Filip cu un f. de arjint...* (CRVMU-AB, p. 167/1836); *S-au cumperatu pe sama și din banii Beserici[i] unite din Szasz Sebeș cu 115 f. de aramă* (CRVMU-AB, p. 179/1846).

3. Descrierea și interpretarea numelor de monede din însemnările făcute de oamenii știutori de carte din ținuturile Albei ne-au permis să constatăm că „lexicul monetar românesc este alcătuit din împrumuturi care provin din limba diferitelor popoare cu a căror civilizație au venit în contact țările române [s.n. în cazul nostru, Ardealul], de-a lungul timpului. La cuvintele împrumutate, se adaugă alte câteva moștenite din latină sau create pe țărâm românesc.”⁴²

3.1. Dincolo de importanța termenilor monetari analizați, însemnările din catalogul de carte veche românească supus investigației reprezintă mărturii indubitabile ale mersului lucrurilor și ale rânduielilor de odinioară din ținuturile Albei.

3.2. Analizele punctuale precum cea întreprinsă ne ajută să înțelegem mult mai bine anumite caracteristici ale limbii române vechi și să observăm modul în care s-au constituit, de-a lungul veacurilor, anumite terminologii.

Bibliografie

a) *corpus*:

CRVMU-AB = Florin Bogdan, *Cartea românească veche în colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia*, Cluj-Napoca-Alba Iulia, Editurile Mega & Editura Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, 2021.

b) *tratate, studii și articole*:

CHIRCU, Adrian, *Nume de monede umblătoare în însemnări de pe vechi cărți din ținuturile Hunedoarei*, în Ana-Voica Bojar, Ion Victor Velculescu, Hans-Peter Bojar (eds), *Cătălina Velculescu. O viață dedicată cercetării manuscriselor*, Cluj-Napoca, Editurile Școala Ardeleană & Eikon, Cluj-Napoca-București, 2022, p. 77-91.

CORFUS, Ilie, *Însemnări de demult*, Iași, Editura Junimea, 1975.

DIMA, Ioana-Cristina, *Cărți tipărite între anii 1561 și 1700*, ediție, studiu introductiv, indici și glosar, în Alexandru Mareș (coord.), *Vechi însemnări românești*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2021.

⁴² Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede...*, p. 19.

- DIMITRESCU, Florica, *Un câmp semantic „defrișat”: numele de monede*, în *Studii și cercetări lingvistice*, anul LVIII, nr. 1, 2007, p. 75-84.
- DRĂGANU, N., *Horgoș (hergoș)*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, anul XVIII (1923), nr. 48, 1924, p. 97-98.
- GHEORGHIU, Mihaela, *Din istoria timpului liber: însemnări pe cărți din secolul XVIII*, în *Xenopoliana*, tomul X, nr. 1-4, 2002, p. 41-54.
- ILIESCU, Octavian, *Cu privire la problema realizării unui „corpus” al monedelor feudale românești*, în *Studii și materiale de istorie medie*, anul I, 1956, p. 285-323.
- LUPU, Coman, *Din istoricul numelor de monede în limba română*, ediția a treia, revăzută și adăugită, București, Editura Universității din București, 2022.
- MÂRZA, Eva, DREGHICIU, Doina, *Cartea românească veche în județul Alba (secolele XVI-XVII)*. Catalog, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe a Alba Iuliei, 1989.
- MIHĂESCU, H., *Originea cuvântului ban „monedă”*, în *Studii și cercetări lingvistice*, anul XVIII, nr. 3, 1967, p. 343-347.
- POP, Ioan-Aurel et alii (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. III (*De la 1711 până la 1918*), Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, 2008.

c) dicționare:

- DAR = Gh. Bulgăr, Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București, Editura Saeculum I.O., 2000.
- DELR = Marius Sala, Andrei Avram (dir.), *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I (A-B)-II/1 (Ca-Cizmă), II/2 (Clac-Cyborg), București, Editura Academiei Române, 2012-2018.
- DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2002.
- DÎLRV = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice din limba română veche (1421-1760)*, București, Editura Științifică, 1992.
- DLR = Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, Monica Busuioc (dir.), *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică, vol. I-XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.
- DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780)*. *Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- EMSZT = Szabó T. Attila (coord.), *Erdély Magyar Szótörténeti tár*, vol. I-XII, Bukarest-Kolozsvár-Budapest-Kriterion Könyvkiadó-Erdélyi Múzeum-Egyesület-Akadémiai Kiadó, 1975-2005, disponibil la adresa <<https://mek.oszk.hu>> (accesat între 15/04/2023 și 15/07/2023).
- EWUR = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
- TDGR = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Bände I-III, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000-2005.